

Jelena Lalatović¹

Institut za književnost i umetnost, Beograd

UDK
305-055.2:32(497.5)''192/193''(049.32)

DUGI ŽENSKI MARŠ: RADNIČKI POKRET U ISTORIJI IDEJNIH I DRUŠTVENIH SUKOBA

APSTRAKT U ovom radu analiziraju se osnovna teorijska polazišta o ugnjetavanju žena, klasnoj nejednakosti, ženskoj istoriji i istoriji roda, odnosno njihova funkcija u formiranju istoriografske naracije kao celine, na primeru studije *Dugi ženski marš: položaj radnica i ženski aktivizam u Hrvatskoj između dvaju svjetskih ratova* (2021) istoričarke Ane Rajković. Zajedno sa monografijama kao što su studije *Žensko društvo* Jasmine Milanović (2020), *Praksa svijeta: biografija Ivane Brlić-Mažuranić* Dubravke Zime (2019), *Žena u okupiranoj Srbiji 1941–1944* Ljubinke Škodrić (2020), da se osvrnemo na neke od najrecentnijih sveobuhvatnih istraživanja iz oblasti ženske istorije, *Dugi ženski marš* Ane Rajković jeste inovativna sinteza novih i starih znanja kako o istoriji žena u radničkom i feminističkom pokretu u Jugoslaviji u međuratnom razdoblju, tako i o mogućnostima njihove (re)interpretacije u kontekstu savremenih tokova društvene i intelektualne istorije žena. Stoga je cilj ovog rada da preispita teorijske i metodološke razlike između savremene historiografije, čija je Ana Rajković jedna od predstavnica, i kapitalnih istorijskih sinteza u Jugoslaviji posle Drugog svetskog rata, a čiji su glavni fokus takođe bile pripadnice radničkog, komunističkog pokreta i njihova aktivnost u međuratnom periodu.

Ključne reči: žene, radnički pokret, Ana Rajković, ženska istorija, istorija roda, društvena istorija, marksizam, klasa

UVOD

Istorija radničkog pokreta u međuratnom razdoblju u Jugoslaviji, a posebno Istorija uticaja socijaldemokratije, boljševizma i anarhizma, jeste uža naučna oblast kojom se Ana Rajković bavi. Knjiga *Dugi ženski marš: položaj radnica i ženski aktivizam u Hrvatskoj između dvaju svjetskih ratova* ispostavlja se kao logičan produžetak i rezultat ovakvih istraživačkih afiniteta, budući da je jedna od ključnih kategorija, pored dobrotvorne i prosvetne delatnosti, bor-

1 E-mail: jelena.lalatovic@ikum.org.rs

be za pravo glasa, mirovnog aktivizma i odnosa prema pitanju abortusa, na osnovu kojih Ana Rajković analizira ženski aktivizam, odnos prema klasnom sistemu i eksploataciji. Autorka precizira štrajkove radnica i ilegalnu delatnost komunistkinja kao ključne kategorije, u sferi borbe protiv klasnih nejednakosti, pomoću kojih nastoji da oblikuje celovitu sliku društvene, kulturne i političke delatnosti žena u međuraću (Rajković 2021, 19). Uzevši u obzir autorkinu bibliografiju – „Dokumenti o aktivnostima državnih vlasti pri suzbijanju širenja boljševičkih ideja na području Slavonije i Srijema (1918–1922)” (2020a), „Počeci kreiranja anarhističkog narativa u kontekstu slavonskog radničkog pokreta (1881–1914)” (2018), “The Position of Female Workers in Yugoslavia Between the Two World Wars – A Historical Perspective (1918–1939)” (2020b), da pomenemo samo neke od radova, te uzevši u obzir da je autorka doktorirala 2020. godine na temi „Ideološki prijepori u radničkom pokretu u Osijeku (1918–1939)”, prvo pitanje koje iskrsava jeste da li je *spiritus movens* studije *Dugi ženski marš* predstavljanje „ženske strane” istorije radničkog pokreta u Jugoslaviji u novom svetlu. Odgovor na to pitanje, međutim, nije jednoznačan. Na tu višeznačnost upućuje već sam naslov, koji evocira neke od bitnih događaja iz istorije levice u dvadesetom stoleću. Prva asocijacija odnosi se na „dugi marš” kineske Crvene armije, taktičko povlačenje koje prethodi krucijalnoj konfrontaciji, pri čemu je pobeda izborna po cenu ogromnih gubitaka tokom tog povlačenja. Ova metafora uklapa se u zaključak koji autorka izvodi u poslednjem poglavlju – „Aktivističko međuratno iskustvo u nadolazećem je razdoblju pružilo osnovicu za djelovanje žena u antifašističkoj borbi, što je u konačnici dovelo do ostvarivanja prava glasa i koliko-tolike društvene ravnopravnosti žena” (Rajković 2021, 262) – jer ukazuje kako na velike žrtve koje su aktivistkinje, boreći se za bolji društveni položaj žena, kao i za ravnopravnost sa muškarcima, podnele, tako i na činjenicu da je računanje sa tim bila osnova taktičkog promišljanja ženske borbe u ovom periodu. Takođe, „dugi marš” priziva i jednu od ključnih ideja Nove levice, iz druge polovine dvadesetog veka, koja se odnosi na takozvani „dugi marš kroz institucije”, odnosno uverenje da bi ideju revolucionarnog prevrata trebalo zameniti uspostavljanjem intelektualne i kulturne nadmoći levice kao nove strategije osvajanja moći za eksploataciju i ugnjetene. Ovde metafora marša implicira kontinuitet emancipatorske misli i aktivizma, čime se sugeriše da, uprkos velikim pomacima u istoriografiji i humanističkim proučavanjima doprinosa žena,

žene prošlosti i sadašnjosti povezuje upravo potreba za „dugim maršem” kao oblikom usložnjavanja, obogaćivanja i popularizacije znanja iz ovih oblasti, kao vidu kontinuiranog rada na emancipaciji žena. No, oba moguća značenja metafore iz naslova ukazuju na to da, iako su radnice, intelektualke, aktivistkinje sastavni deo istorije radničkog pokreta, a time i istorije levice, iskustvo žena iz radničke klase ne može se, na šta ukazuju teorijska promišljanja ženske istorije, historiografski obraditi kao da je reč samo i isključivo o ženskom delu proletarijata, budući da „ženskost” akterki sa sobom nosi i jedan sloj značenja koji prevazilazi kategoriju klase (Shapiro 1992, 9). Od načina na koji će se na ravni formiranja povesne naracije obraditi taj sloj, zavise metodologija i žanrovska klasifikacija teksta, budući da „istorija nije samo forma spoznaje nego i forma pisanja” (Shapiro 1992, 13). Studija Ane Rajković *Dugi ženski marš: položaj radnica i ženski aktivizam u Hrvatskoj između dvaju svjetskih ratova* kroz biografske podatke o radničkim aktivistkinjama i organizatoricama, kao što su bile komunistkinje Adela Pavošević, Marija Sukić, Đuzepina Martinuzi (Giuseppina Martinuzzi) daje nam detaljnu, rafiniranu sliku uloge žena u međuratnom komunističkom pokretu. Ipak, autorka se prvenstveno usredotočila na istoriju političke strategije organizovanja/emancipacije žena komunističkog i različitih struja u ženskom pokretu,² fokusirajući se kako na mesta njihove komplementarnosti, tako i na suštinske razlike u perspektivi i ciljevima.

NOVA SAZNANJA I STARI IZAZOVI

Knjiga *Dugi ženski marš* sastoji se iz pet celina. U „Uvodu” autorka se osvrće na osnovne teorijske i metodološke sporove u proučavanju istorije žena – na

---

2 U studiji se poklanja pažnja ne samo radničkim i feminističkim organizacijama i glasilima nego i konzervativnim udruženjima žena i njihovim časopisima, za koje je izlazak žena u javnu sferu uglavnom bio podređen materinstvu, vaspitnoj ulozi žena ili nacionalnim ciljevima. Zbog toga, na tragu predloga iz uvoda *Biografskog rečnika ženskih pokreta i feminizama: Centralna, istočna i jugoistočna Evropa u 19. i 20. veku* (*Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminisms: Central, Eastern, and South Eastern Europe, 19th and 20th Centuries*), odrednicu „ženski pokret” koristim kao zbirnu oznaku kako za različite vizije emancipacije žena, tako i za organizacije koje su se borile za bolji položaj žene bez značajnijih emancipatorskih ideala (De Haan et al. 2006).

razliku između ženske i rodne istorije. Uzevši u obzir da se ova debata vodi najmanje protekle tri decenije, Ana Rajković izbegava oštre demarkacione linije, te zaključuje:

„Naime, dok historija žena daje pregled društvenih činjenica koje se neposredno odnose na žene ili su predstavljene sa ženskog aspekta, historija roda prati događaje i pojave tako da učini vidljivim odnose muških i ženskih aktera. Ipak, historija žena neodvojiva je od historije roda pa se stoga i njihova istraživačka područja nužno isprepleću” (Rajković 2021, 37).

Drugi i treći deo, pod nazivom „Heterogenost ženskih identiteta” i „Suprotstavljanje tradicijskim obrascima”, tiču se subjekatskih pozicija koje su žene zauzimale u javnom prostoru – kao militantne borkinje, javne radnice, industrijske radnice, dobrotvorke – te novim ulogama i novim zanimanjima kojima su žene, uprkos različitim ideološkim opredeljenjima, *de facto* poništavale ukorenjene predstave o ženama i njihovim dužnostima. Poglavlje „‘Nova žena’ i stara nada” uvodi nas u najvažnije ideološke debate u ženskom pokretu – pitanje braka, odnosno mogućnosti samostalnosti žene, prostitucije, prava na prekid trudnoće i kontrolu rađanja. Peta, najobimnija celina, nosi naslov „Društveno-politička angažiranost”, a pažnja je posebno usmerena na štrajk kao moćno sredstvo organizovanja žena, te na istoriju policijskog nasilja prema komunistkinjama. Autorka daje i tabelarni pregled svih ženskih štrajkova u Jugoslaviji u periodu 1918–1939, koji sadrži i informacije o trajanju štrajka i konačnom ishodu, tj. o tome da li su štrajkačice ostvarile namere zbog kojih su štrajk započinjale (ibid., 226–227). U ovom odeljku posebna pažnja posvećena je organizovanju žena u okviru Hrvatske seljačke stranke, kao i borbi za politička prava žena pod vodstvom feminističke organizacije Alijansa ženskih pokreta, te antifašističkom i mirovnom aktivizmu kao polju sjedinjavanja delatnosti feministkinja i komunistkinja. Stoga se studija Ane Rajković istovremeno može označiti kao podjednako važan doprinos kako socijalnoj istoriji, tako i intelektualnoj istoriji žena, odnosno istoriji ideja i polemika u ženskom pokretu. Treba napomenuti da autorka u svakom poglavlju nalazi prostor za komparativnu perspektivu, dajući pregled najvažnijih procesa i događaja u evropskim okvirima. Smeštanje uvida iz domaće istorije u evropski kontekst posebno je, u smislu razvoja discipline, značajno za razvoj intelektualne i so-

cijalne istorije žena kod nas. Istoričarka Jitka Malečková (Jitka Malečková) ukazala je na fundamentalni problem u pisanju rodne istorije kao evropske istorije. Prednost u istraživanju često se daje iskustvima i zakonitostima kojima podležu (bivše) kolonijalne sile, poput Britanije, Nemačke, Holandije, što dovodi do toga da se metodološke paradigme neophodne za proučavanje „periferije” kapitalističkog sistema nedovoljno razvijaju (Malečková 2010). Dobar primer za ilustraciju ovog problema predstavlja marginalizacija znanja o uticaju Rusije u sferi emancipacije žena u prvim decenijama dvadesetog veka. Naime, činjenicama da je Rusija u periodu od 1905. do 1917. godine promenila državno uređenje četiri puta, te da su žene – uključujući i žene srednje klase, i radnice i seljanke – zajedničkom borbom osvojile pravo glasa i druga politička prava na demonstracijama u martu 1917, nakon Februarske revolucije, poklanja se nedovoljna pažnja u savremenim akademskim istraživanjima (Goldberg Rutchild 2010, 9). Drugim rečima, ideološka miopija sovjetske historiografije, koja je izgradila lažnu dihotomiju između boljševikinja i feministkinja kao dihotomiju između revolucionarki i privilegovanih žena bez dodira sa realnošću, reprodukuje se i u savremenim tumačenjima, gde se često ne uzima u obzir istorijska posebnost ženskog iskustva Ruske revolucije. Takođe, previđa se i saznanje da je ključna ideologema ženskog (i feminističkog) pokreta u Rusiji toga doba bila „žensko oslobođenje”, sintagma koja u istoriju feminizma i feminističku teoriju ulazi poglavito sa drugim talasom feminizma na engleskom govornom području (Goldberg Rutchild 2010, 2). Drugim rečima, zapažanje Lidije Skevicki (Lydia Sklevicky), do kog je ova autorka došla u procesu otkrivanja systemske marginalizacije istorije feminizma u međuratnom periodu u Jugoslaviji od strane zvanične ideologije posle Drugog svetskog rata, „da su do sada povjesničari započinjali istraživanja kako bi potvrdili (a ne kako bi stavili u pitanje) ideološke zasade” (Sklevicky 1987, 57) nije ekskluzivno svojstvo jednog društvenog, naučnog i obrazovnog sistema, već je reč o suštinskom izazovu interpretacije istorijskih činjenica, pri čemu tendencija previđanja i umanjivanja istorijskog doprinosa žena,³ bilo kao individua bilo u okviru pokretâ, jeste dodatna prepreka na tom putu.

---

3 O zatomljenoj istoriji žena, čak i u revolucionarnim krugovima, dovoljno govori i činjenica da su revolucionarke Nadežda Krupska i Ines Armand najčešće predstavljene samo kao popularizatorke Lenjinovog dela, dok je rekonstrukcija intelektualnih biografija Ane i Marije Uljanove, koje su imale odlučujuću ulogu u pokretanju i uređivanju boljševičke štampe,

Može se reći da se pored izazova koje sama analizirana i interpretirana građa nameće, budući da su odrednice *položaj radnica* i ženski aktivizam neiscrpan izvor novih podataka i tema, ključni izazovi jesu pozicioniranje ženske istorije u okviru evropskog konteksta, ali i određivanje spram istoriografije iz perioda Druge Jugoslavije, koja je favorizovala određen model predstavljanja žena kroz istoriju. Najpre, možda najvažniji doprinos istraživanja Ane Rajković zasniva se tome što autorka arhivske, ali prvenstveno periodičke izvore koristi tako da prikaže prisustvo različitih perspektiva, te mesta gde se one preklapaju, sudaraju, potiru. Ona analizira brojne polemičke tekstove u ženskoj i radničkoj štampi, pri čemu je napor da se uvaži što više različitih glasova jasno uočljiv. Naime, ona upoređuje stanovišta emancipatorski nastrojenih ženskih glasila, kao što su *Mlada žena*, *Jugoslovenska žena*, *Žena danas*, *Ženski pokret*, sa teritorije i Srbije i Hrvatske, sa umereno konzervativnim gledištima *Naše žene: časopisa za ženski svijet* i *Domaćeg ognjišta*, glasila hrvatskih učiteljica koje su prve istupile u javnost sa zahtevom za izjednačavanje plata učiteljica i učitelja, odnosno sa stavovima iznetim u časopisu *Žena: glasilo udovica i samostalnih žena*, gde su se strastveno zagovarali tradicionalni odnosi između polova. Teme oko kojih iskrasavaju debate jesu zagovaranje iste plata za isti rad, politička participacija žena, pitanje abortusa i prostitucije. Dalje, Ana Rajković skreće pažnju i na srodne polemike vođene u radničkim novinama, ukazujući na dva bitna aspekta problematizovanja „ženskog pitanja” u radničkom pokretu. Pre svega, obuhvativši širok korpus novina izvan Zagreba – *Radničku stražu* (Vukovar), *Borovo: organ saradnika firme Bata* (Borovo), *Narodnu obranu*, *Radničke novine* i *Riječ radnika i seljaka* (Osijek), čija se redakcija, kako saznajemo, nalazila u stanu uticajne figure komunističkog pokreta Adele Pavošević – autorka pokazuje da stavovi u okviru iste političke opcije nisu nužno bili ujednačeni, kao i da su se, pod uticajem aktivistkinja, ti stavovi menjali u korist emancipatorske svesti. Primera radi, *Radnička straža* insi-

---

ili Olge Kamenjeve, koja se zalagala za radikalne i avangardne pozorišne prakse u okviru Narodnog komesarijata za obrazovanje, posle Oktobarske revolucije, i danas u povelju. Jedan od važnih doprinosa u toj oblasti jeste knjiga Džudi Koks (Judy Cox) *Ženska revolucija: Rusija 1905–1907* (*The Women's Revolution: Russia 1905–1907*), koja sistematizuje dosadašnja (relativno skromna) saznanja o istaknutim ženskim figurama Ruske revolucije (Cox 2017).

stirala je na fundamentalnom značaju materinstva za ženu, dok je istarska publicistkinja i revolucionarka Đuzepina Martinuci u isto vreme među prvima progovorila o objektivnim tegobama, mukama i izazovima sa kojima se majke suočavaju (Rajković 2021, 142). Drugi aspekt, koji nastaje kao rezultat perspektive zasnovane na uvidu u ključne debate i sporove, tiče se mesta na kojima se građanski i radnički ženski pokret dopunjuju. Stavove slične onima Đuzepine Martinuci iznosila je i feministička intelektualka građanske orijentacije Julka Hlapec Đorđević, a veliki štrajk u Tivaru organizovale su radnice revoltirane činjenicom da je jedna radnica, premeštena na posao koji je pre nje obavljao muškarac, za isti rad dobila manju platu (Rajković 2021, 219). Ovaj potonji primer nedvojbeno ukazuje na čvrstu spregu klasne i feminističke svesti. Ipak, autorka ukazuje na to da je, uprkos idejnoj kompleksnosti feminističkog i radničkog pokreta u određenim oblastima, njih suštinski razdvajala politička strategija – intelektualke građanske klase svoju ulogu razumevale su u kontekstu izgradnje (jugoslovenske) države, dok su komunističke aktivistkinje stremile socijalističkoj revoluciji.

Saznanja iz domaće istorije u studiji *Dugi ženski marš* vešto su uklopnjena u opise dešavanja u Evropi, pa tako saznajemo da je slogan u borbi za pravo žena na prekid trudnoće „Tvoje tijelo pripada tebi” potekao od Komunističke partije Nemačke, KPD-a (ibid., 185). U prethodnim istraživanjima radničkog pokreta Rajković se često osvrta na kontakte i puteve prenošenja emancipatorskih ideja iz Rusije i Zapadne Evrope u Hrvatsku (Kezić 2020, 86–88), što je i u ovoj studiji poslužilo kao oslonac uporednog čitanja prošlosti. Insistiranje na putevima prenošenja ideja, znanja i vrednosti, umesto na kvalifikaciji po stepenu razvijenosti, gde bi se, usled nejednakog razvoja, svaki pokret u Jugoslaviji mogao posmatrati kao manje razvijen u odnosu na pokrete u evropskim silama, osnažuje razvoj autonomnih istoriografskih paradigmi, koje organski izrastaju iz same građe. Dalje, drugi izazov tiče se ispravljanja očiglednih nedostataka posleratne historiografije u Jugoslaviji. Velike istorijske sinteze poput studije *Žene Jugoslavije u radničkom pokretu i ženskim organizacijama 1918–1941* Jovanke Kecman (1978), *Žene hrvatske u radničkom pokretu do aprila 1941.* urednice Marije Šoljan (1967) ili *Žensko pitanje u Srbiji u XIX i XX veku* Nede Božinović (1996), uprkos ogromnom doprinosu kako na polju biografije žena, tako i u okviru socijalne istorije, utemeljene su u naraciji koja se konstituisala posle Dru-

gog svetskog rata i koja je bila u funkciji saobražavanja prošlosti zvaničnoj ideologiji. Primer jedne od prvih publikacija tog tipa jeste i izdanje Glavnog odbora AFŽ-a *Žene Hrvatske u borbi i izgradnji socijalizma* (1949).⁴ U ovoj publikaciji, pored istaknutih političarki Mitre Mitrović, Vide Tomšić, Spasenije Babović, te pored ikoničnih figura antifašističkog otpora, kao što su Anka Butorac i Nada Dimić, predstavljaju se i umetnice – na primer, vajarica Ksenija Kantoci – ali i do tada javnosti nepoznate žene, poput Zore Drčić, udarnice u Pamučnoj industriji u Zagrebu, Mace Duilo, najbolje traktoristkinje brigade Heroj Kraš, i slično. Uprkos tome što nudi impresivan katalog žena u najrazličitijim aktivnostima, ova publikacija jasno insistira na primatu KPJ kako u oblikovanju, tako i u tumačenju (istorije) borbe žena, sa težištem na brisanju aktivnosti i istorije žena autonomne u odnosu na partiju. Takva politika reprezentacije dovela je do toga da su pripadnice građanskih ženskih udruženja neretko oklevetane kao lenje i nezainteresovane za širu društvenu stvarnost (Feldman 1987, 64). Ili, da navedemo jedan plastičan primer, kao što je, oslanjajući se na istraživanja Rajke Polić, ustvrdila Lidija Sklevicki, u udžbenicima istorije na teritoriji Savezne Republike Hrvatske bilo je više slika konja nego žena (Sklevicky 1987, 55).

U tom smislu samorazumljiva je potreba prevrednovanja nasleđa etiketiranog kao „buržoaski feminizam”, ali i ženskog nasleđa radničkog pokreta, koja se u Jugoslaviji javlja još krajem sedamdesetih godina prošlog veka. Ana Rajković se otvoreno poziva i nadovezuje na ovaj pristup u istraživanju, odnosno na njegove savremene predstavnice Stanislavu Barać, Renatu Jambrešić Kirin, Gordanu Stojaković, Idu Ograjšek Gorenjak. Upravo je to akademski kontekst u kome nastaje *Dugi ženski marš*. Ova knjiga je, zajedno sa najnovijim istraživanjima u Srbiji i Hrvatskoj, poput studija *Žena u okupiranoj Srbiji 1941–1944* Ljubinke Škodrić (2020), *Praksa svijeta: biografija Ivane Brlić-Mažuranić* hrvatske istoričarke književnosti Dubravke Zime (2019), te *Žensko društvo 1875–1942* Jasmine Milanović (2020), na čije se prethodne radove Ana Rajković takođe poziva, deo nove istoriografske paradigme. Studija Dubravke Zime bavi se istorijom devojaštva u građanskim slojevima, kao jednom od disciplina u okviru socijalne istorije, te intelektualnim sazrevanjem Ivane Brlić-Mažuranić, čime baca novo svetlo na

---

4 Strane nisu numerisane.

„okamenjena znanja” o kanonskoj autorki hrvatske književnosti (Rajković 2020, 103). Zatim, Ljubinka Škodrić nastoji da pruži detaljnu sliku života žene pod okupacijom – žena na selu, žena na frontu, žena u ilegalnom komunističkom pokretu, žena u Ravnogorskom pokretu, saradnica okupatorskih snaga. *Žensko društvo* Jasmine Milanović jeste sveobuhvatna analiza ženske organizacije sa najdužom tradicijom u Srbiji. Posebnu vrednosti, iz perspektive intelektualne i političke istorije feminizma, poseduje prikaz strateških razilaženja i ideoloških sukoba između članica Beogradskog ženskog društva i Narodnog ženskog saveza u Kraljevini SHS (Milanović 2020, 245–254). Dakle, bitne odlike ove nove historiografske paradigme tiču se ne samo oživljavanja i reinterpretacija jednog izopštenog toka ženske istorije nego i, možda još važnije, razumevanja istorije žena i istorije feminizma kao istorije različitih, neretko protivrečnih perspektiva, tj. kao istorije disenzusa, sporova, kontroverzi i neslaganja i u okviru samih ženskih pokreta. To je, naposletku, jedini način da se istorija ženskog pokreta sagleda kao u osnovi politička. Čini se da je i Ana Rajković na tom tragu kada, približavajući se kraju knjige, zaključuje da:

„trebamo imati na umu da historija radništva i radničkog pokreta, uostalom kao i historija žena, predstavlja istraživačko područje određeno iznimno bogatom konstelacijom osobnih i kolektivnih izazova, isprepletenih iskustava, mnogobrojnih perspektiva i neujednačenih strategija borbe, fenomena koji su nedvojbeno prisutni unatoč naizgled jasnim klasnim poveznicama njezinih protagonista” (Rajković 2021, 223).

TERMINOLOGIJA I TEORIJA

Ipak, da bi se pomenuta istorija disenzusa u potpunosti razumela kao prvorazredno pitanje političke strategije i intelektualne zaoštavštine ženskog pokreta, neophodno je preispitati i određena teorijska polazišta. Bežeći od rigidnosti pojedinih historiografskih obrazaca, kakav je i jugoslovenski posle Drugog svetskog rata, savremene istorijske studije neretko se suočavaju sa problemom teorijskog eklektizma. Tako se Ana Rajković u studiji *Dugi ženski marš* poziva i na pionirku istorije roda Džoan Skot (Joan Scott), koja je smatrala da je smisao rodne istorije u nalaženju novih značenja određenih

iskustava iz prošlosti (Newman 1991, 62), i na britanskog marksistu trockističke orijentacije Tonija Klifa (Tony Cliff). Ta eklektičnost najpre se očituje u aistoričnoj upotrebi termina, pa Rajković primenjuje koncept „rodne ravnopravnosti” na tumačenje prošlosti, iako je to savremen koncept, a sam termin rod upotrebljava se u akademskoj sferi tek od šezdesetih godina prošlog veka kao označitelj za „društvena značenja pripisana polnim razlikama” (Newman 1991, 61), odnosno kao „kategorija historiografske analize” (Sklevicky 1987, 53). Dalje, Ana Rajković tvrdi da: „rod u marksizmu nije bio posebna analitička kategorija, nego proizvod promjene ekonomskih struktura” (Rajković 2021, 58). U doslovnom smislu, ova tvrdnja nije netačna, budući da klasični marksistički tekstovi, dela Marksa, Engelsa, V. I. Lenjina, Klare Cetkin, Aleksandre Kolontaj, ne operišu kategorijom roda u gorenavedenom značenju. Međutim, prepoznavanje ugnjetenosti žena kao pola nedvosmisleno jeste jedan od temelja marksističke analize (Đorđević 1975, 171–185). Tačka sporenja u okviru marksizma nije na liniji „sve žene su ugnjetene kao žene” ili „nisu sve žene ugnjetene kao žene”, već u načinu na koji se ugnjetavanje žena dokida u skladu sa interesima radničke revolucije. Zaustavimo se, za trenutak, na jednoj od zaključnih napomena *Dugog ženskog marša*:

„Primjerice, osječka sluškinja Tereza Welzer posjedovala je sasvim drugačije iskustvo života u Banskoj Hrvatskoj na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće, u odnosu na pripadnicu građanske klase Ivanu Brlić-Mažuranić. I dok se Welzerova susretala s problemima socijalne naravi, poput niske nadnice, nemogućnosti sindikalnog organiziranja i u konačnici s protjerivanjem iz grada, Ivana Brlić-Mažuranić bila je opterećena neprimanjem u Jugoslavensku akademiju znanosti i umjetnosti ili se pak brinula o izdanjima svojih knjiga i sl.” (Rajković 2021, 268).

Autorka ovde želi da ukaže na to kako se klasne razlike očituju na razini svakodnevice. No, problem leži u tome što se ona ovde, makar posredno, oslanja na subjektivističko i ekonomističko poimanje klase – odnosno na razumevanje klase kao grupe ljudi koja deli iste ekonomske i životne navike. Drugim rečima, ona klasni sukob svodi na dihotomiju povlašćeni slojevi stanovništva vs. siromašni, što je bliže etičkom razumevanju klasnog kon-

flikta nego društveno-političkom. Takođe, na taj način pojam klase udaljava se od bitnih karakteristika koje mu se u marksističkoj teoriji pripisuju – reč je moći radničke klase da revolucionarnim organizovanjem ukine kapitalističke odnose u proizvodnji i u društvu. Marksova koncepcija klase počiva na ideji da je primarni izvor društvene i političke moći u kapitalističkom društvu klasna dominacija kapitalističke klase nad radničkom. Marksistička analiza ne posmatra klase kao statične kategorije koje će subjekte zacementirati u određene pozicije, već se klase prvenstveno razumeju kao *odnos* prema sredstvima za proizvodnju. Odatle proizilazi i Marksovo shvatanje da klase ne postoje izvan klasnog antagonizma (klasne borbe) između kapitalističke i radničke klase, kao pokretača društvenih i istorijskih zbivanja (Milios 2000, 283–302). Ne manje važno, legitimno je zapitati se da li se i koliko često na način iznet u gornjem citatu u istoriografiji govori o prominentnim muškim figurama, u odnosu prema drugim, razvlašćenim i eksploatisanim muškarcima. Ključna prednost pisanja ženske i rodne istorije kao istorije otpora i neslaganja, što je tendencija u povelju, jeste u tome da se podigne nivo apstrakcije na kome se diskutuje o određenim fenomenima, dok nedovoljna teorijska elaboriranost pojmova, kao već prepoznat nedostatak istoriografskog metoda u feminističkim istraživanjima (Newman 1991, 60), delimično potkopava taj potencijal.

POST SCRIPTUM

No, u slučaju studije *Dugi ženski marš: Položaj radnica i ženski aktivizam u Hrvatskoj između dvaju svetskih ratova* istoričarke Ane Rajković teorijske nedostatnosti ne zasenjuju metodološku ubedljivost, bogatstvo raznolikih perspektiva i rafiniranost stila, zahvaljujući kojoj je dugačak i turbulentan period predstavljen na prijemčiv način. Primeri terminoloških i teorijskih sporova, međutim, jesu jasan pokazatelj da je za unapređenje istoriografije žena i ženskih pokreta neophodno ne samo traganje za novim izvorima i metodološkim matricama nego i čvrsto teorijsko utemeljenje koje doprinosi preciznosti naučnog diskursa i produblivanju zaključaka.

LITERATURA

- Božinović, Neda. 1996. *Žensko pitanje u Srbiji u XIX i XX veku*. Beograd: Devedesetčetvrta, Žene u crnom.
- Cox, Judy. 2017. *The Women's Revolution: Russia 1905–1917*. London: Counterfire.
- De Haan, Francisca, Kassimira Daskalova, and Anna Loutfi, eds. 2006. *Biographical Dictionary of Women's Movements and Feminisms: Central, Eastern, and South Eastern Europe, 19th and 20th Centuries*. Budapest: Central European University Press.
- Đorđević, Jovan, ur. 1975. *Žensko pitanje. Antologija marksističkih tekstova*. Beograd: Radnička štampa.
- Glavni odbor AFŽ. 1949. *Žene Hrvatske u borbi i izgradnji socijalizma*. Zagreb: Glavni odbor AFŽ-a.
- Feldman, Andrea. 1987. „Prilog istraživanju ženskih organizacija – Udruženje univerzitetski obrazovanih žena.” U *Žena i društvo – kultiviranje dijaloga: zbornik radova*, uredila Lydia Sklevicky, 61–69. Zagreb: Sociološko društvo Hrvatske.
- Kecman, Jovanka. 1978. *Žene Jugoslavije u radničkom pokretu i ženskim organizacijama 1918–1941*. Beograd: Narodna knjiga.
- Kezić, Valentina. 2020. „Prikaz knjige: Ana Rajković: Širenje bludnih ideja u Slavoniji. Pojava anarhističkih ideja u radničkom pokretu Slavonije.” *Essehist* 11 (11): 86–88.
- Malečková, Jitka. 2010. „Gender, History, and ‘Small Europe.’” *European History Quarterly* 40 (4): 685–700. doi: 10.1177/0265691410375506
- Milanović, Jasmina. 2020. *Žensko društvo (1875–1942)*. Beograd: Službeni glasnik: Institut za savremenu istoriju.
- Milios, John. 2000. „Social Classes in Classical and Marxist Political Economy.” *American Journal of Economics and Society* 59 (2): 283–302. doi: 10.1111/1536-7150.00027
- Newman, Louise. 1991. „Critical Theory and the History of Women: What's at Stake in Deconstructing Women's History.” *Journal of Women's History* 2 (3): 58–67. doi: 10.1353/jowh.2010.0064
- Rajković, Ana. 2018. „Počeci kreiranja anarhističkog narativa u kontekstu slavonskog radničkog pokreta (1881–1914).” *Historijski zbornik* 71 (1): 61–86.

- Rajković, Ana. 2020a. „Dokumenti o aktivnostima državnih vlasti pri suzbijanju širenja boljševičkih ideja na području Slavonije i Srijema (1918–1922).” *Scrinia Slavonica* 20 (1): 481–504.
- Rajković, Ana. 2020b. „The Position of Female Workers in Yugoslavia Between the Two World Wars – A Historical Perspective (1918–1939).” *Antropologija* 1-2: 27–54.
- Rajković, Ana. 2021. *Dugi ženski marš. Položaj radnica i ženski aktivizam u Hrvatskoj između dvaju svjetskih ratova*. Zagreb: DAF.
- Ruthchild Goldberg, Rochelle. 2010. *Equality and Revolution – Women’s Rights in the Russian Empire*. Pittsburgh University Press.
- Shapiro, Ann Louise. 1992. „History and Feminist Theory, or Talking back to the Beadle.” *History and Theory* 31 (4): 1–14. doi: 10.2307/2505412
- Sklevicky, Lydia. 1987. „Konji, žene, ratovi, itd.: Problem utemeljenja historije žena u Jugoslaviji.” U *Žena i društvo – kultiviranje dijaloga: zbornik radova*, uredila Lydia Sklevicky, 51–60. Zagreb: Sociološko društvo Hrvatske.
- Škodrić, Ljubinka. 2020. *Žena u okupiranoj Srbiji 1941–1944*. Beograd: Arhipelag, Institut za savremenu istoriju.
- Šoljan, Marija, ur. 1967. *Žene Hrvatske u radničkom pokretu do aprila 1941*. Zagreb: Konferencija za društvenu aktivnost žena.
- Zima, Dubravka. 2019. *Praksa svijeta – biografija Ivane Brlić-Mažuranić*. Zagreb: Naklada Ljevak.

Primljeno/Received: 13.09.2021.

Prihvaćeno/Accepted: 10.10.2021.

Long March of Women: Labour Movement and Its Impact on the Intellectual and Social History of Conflicts

---

Jelena LALATOVIĆ

Institute for Literature and Arts, Belgrade

Summary: This paper analyzes basic theoretical notions of the oppression of women, class inequality, women's history, and gender history discussed in the study named *Dugi ženski marš. Položaj radnica i ženski aktivizam u Hrvatskoj između dvaju svjetskih ratova* authored by a croatian historian Ana Rajković (2021). What is more, the paper examines the role of these assessments in creating the historiographical narrative as a whole. The study by Ana Rajković is an innovative synthesis of various insights about women's history in both the labour and feminist movement in Yugoslavia in the interwar period. Furthermore, the study provides possibilities for (re)interpretation of these insights in the context of women's contemporary social and intellectual history. Therefore, the aim of this paper is to re-examine the theoretical and methodological differences between contemporary historiography, of which Ana Rajković is a representative, and seminal historical syntheses in Yugoslavia after the Second World War, whose main focus was also on female members of the communist movement and their activity in the interwar period.

Keywords: gender history, women's history, Ana Rajković, women, labour movement, social history, marxism, class